

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

ЛОБКО Н.В.

**З ІСТОРІЇ ЗАПРОВАДЖЕННЯ МЕТРИЧНИХ КНИГ
НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ**

У статті розглядаються та аналізуються особливості проведення метричних реформ на українських землях в XVII-XVIII ст.

Останнім часом надзвичайної популярності набула тема дослідження родоводів. Вивчення походження та історії роду, прізвищ і окремих осіб, родинних зв'язків, складанням родоводів займається така спеціальна історична дисципліна як генеалогія. З зростанням попиту на генеалогічні знання виникла потреба в виявленні джерел, інформаційний потенціал яких можна буде використати при дослідженні родоводів різних верств українського соціуму. Генеалогічна інформація являє собою, як правило, юридично оформлену й закріплену у відповідних типових документах інформацію, що встановлює споріднення, родовідні зв'язки й історію роду.

Одним з найбільш цінних та достовірних джерел з генеалогії усіх станів є метричні книги церков. Метричні книги - книги записів про хрещення (народження), вінчання (шлюбу), поховання (смерті) конкретних осіб за встановленою формою. Пріоритет у веденні метричних книг належав церкві, зокрема в християнстві метричні записи велися із III ст. Зважаючи на важливість правових та фіскальних можливостей метричного керівництва і контроль за їх складанням, а згодом і за веденням відносили до основних завдань державної влади. У Європі поширенню метричних книг сприяла Реформація, коли виникла необхідність облікувати віруючих католицької, протестантської та інших церков. Обов'язкову реєстрацію імен охрещених і тих, хто взяв шлюб у римсько-католицьких парафіях було остаточно запроваджено XIX Вселенським (Триденським) собором (1545-1563). Згодом було заведено книги для запису померлих. У кінці XVII ст. контроль за веденням метричних книг з боку світської влади усталився у більшості європейських країн [25].

Сьогодні інформація метричних книг використовується для соціально-правового захисту громадян (підтвердження фактів народження, смерті, як непрямий доказ при встановленні національності), генеалогічних [7], історико-статистичних [1; 2], історико-краєзнавчих та археографічних досліджень [3; 4; 5], при вивченні ментальності етносу (дотримання посту, залежність імен у новонароджених від релігійних свят, динаміка народжуваності тощо) [8].

Проте недостатньо дослідженим є питання запровадження метричних книг на українських землях.

Одним з перших про метричні книги в українських церквах писав І. Франко у статті про Йосипа Шумлянського [9], а також про них зазначено в енциклопедичному словнику Брокгауза та Ефрона [25].

Але в науковій літературі утвердилася думка, що метричні книги в українських церквах були запроваджені після указів Петра I за 1722 р. [10].

З сучасних дослідників, першу спробу довести помилковість цього твердження в ряді своїх статей зробив львівський дослідник Ігор Сковчиляс [11; 12; 13; 14; 15]. Він вважає, що першою відомою метричною книгою, що провадилася Православною церквою на українських землях був 120-сторінковий "Прототипон онома, сиреч

Метрика имен крещаящихся” братської ставропігійської церкви Св. Миколая в Замості, яка з’явилася задовго до Требника Петра Могили: поодинокі кириличні записи в ній сягають 1630-1640 рр. (9 нотаток про хрещення). Всього ж “Прототипон онома” за 1630-1699 рр. містив 918 метричних записів, ретельно упорядкованих “старшим” Святомиколаївського братства Григорієм Сакевичем і вчителем місцевої руської (української) школи Григорієм Волостовським [14, 79].

На появу метричних книг в православних та уніатських церквах України - наголошують львівські дослідники Я.Дашкевич та І.Скочиляс - вплинуло те, що упродовж XVII ст. були запроваджені метрики у вірменських та латинських парафіях Західної та Правобережної України [6, 34; 14, 78]. Вірменські метричні книги вперше з’явилися у Львові 1636 р., тобто після того, як львівський вірменський архієпископ Нікогос Тороеянц (Микола Торосовим) 1630 р. погодився на унію з Римом. Ця перша книга збереглася до сьогодні у Бібліотеці ордену Мхитаристів у Відні [14, 78].

Вірогідно, з практикою метричної реєстрації людності у вірменських та католицьких церквах був ознайомлений митрополит Петро Могила, який і ініціював введення метрики у Православній Церкві на території сучасних України й Білорусі. В 1646 р. він видав “Требник”, в заключній частині якого вперше в історії Київської Церкви запропонував форму метричних записів для реєстрації чинів хрещення, вінчання, похоронів, а також для складання списків парафіян [26].

Але метрична реформа Петра Могили, кодифікована в Требнику 1646 р., не призвела до масової появи в православних парафіях України церковних книг, що реєстрували б хрещених, вінчаних та померлих. Причиною такого становища, як вважає І.Скочиляс, була смерть Петра Могили, а отже ця богослужбова книга із зразками метричних записів через об’ємність і високу ціну так і не стала в добу Хмельниччини й Руїни практичним підручником для тисяч парохів. Іншою причиною ігнорування духовенством канонічної вимоги провадження метрик був спротив місцевих православних владик, які не бажали, щоб їхні парохі послуговувалися Требником Петра Могили [14, 78].

Новий етап метричної реформи пов’язаний з ім’ям тогочасного номінального глави Православної Церкви в українсько-білоруських землях Антонія Винницького. В 1675 р. він започаткував видання спеціального друкованого формуляру - “*Метрики церковної*”, в якій було передбачено провадження в парафіяльних канцеляріях усіх чотирьох видів метричних книг: 1) хрещених; 2) вінчаних; 3) “*живих парафіян*”; 4) померлих, а також пропонувалися зразки метричних записів [12, 2]. Ця “*Метрика*” була офіційно запроваджена в Перемишльській єпархії, частково - у Львівській, та в деяких парафіях Холмсько-Белзької єпархії, що не визнавали юрисдикції місцевого уніатського владика Якова Суші.

Через п’ять років, 2 жовтня 1680 р., вийшло “*Зерцало до преїзренія і латвейшаго зрозуміння віри святой*”, в якому львівський владика Йосип Шумлянський запропонував кожному священику вести реєстр хрещених та вінчаних. А в 1686 р. в його ж “*Метрике, которая що значит, для чого и як давно есть в церкви Божией, тут вкоротце описуется*” будуть надруковані зразки, котрі повчали парохів, як реєструвати на письмі хрещених та вінчаних. На відміну від попередників Йосип Шумлянський не вважав за необхідне вести реєстри померлих та живих парафіян [9].

Наступним, хто прагнув запровадити метричні книги на українських землях, був київський митрополит Варлаам Ясинський. 1 березня 1691 р. на скликаному ним єпархіальному соборі духовенства було обговорено проблему метричного обліку

людності в церквах. Результатом його роботи були *“Заповіді от древних правил церковних”*. Згідно з дев'ятою заповіддю, кожен священник Київської єпархії обов'язково повинен був мати дві книги: одну для запису хрещених і другу для запису вінчаних. Цю постанову Київський єпархіальний собор обґрунтовує у правилах Св. Діонісія Ареопагита та *“Требнику”* Петра Могили [16].

Аналіз метричних реформ, ініційованих Петром Могилою, Антонієм Винницьким, Йосипом Шумлянським та Варлаамом Ясинським показав, що вони не поширювалися на всі українські землі і мали обмежений вплив. Метричні книги впроваджувалися поволі через неготовність та небажання більшості священників виконувати вказівки церковної влади. На такий стан справ впливала і невідповідність організаційних структур Православної церкви до забезпечення дієвого контролю за ходом метричної реформи.

Все ж, незважаючи на ці недоліки, в наступні десятиліття спостерігається повсюдне запровадження метричних книг і устійнення практики реєстрації природного руху населення в багатьох українських парафіях. Це було пов'язано з розширенням сфери вжитку метричних книг у суспільстві. Так, Б.Барвінський наводить приклади практичного використання метрик. *“Як показують акти, - писав він, - метрика уродження та хрещення мала від давна велике значеніє в відносинах підданства. Метрика доказувала приналежність підданого до його місця уродження, тож дідич, який хотів подати доказ, що сей або той підданий належить до нього, мусів в першій лінії поглянути в метрикальні книги та переконатися, чи сей підданий уродився в його селі. Се случалося, видно, особливо тоді, коли підданий одного дідича перейшов або втік до другого дідича”* [17].

Таким чином, факти свідчать, що вже в XVII ст. у Київській православній митрополії були зроблені перші спроби метричної реєстрації людності.

Значно пізніше були запроваджені метричні книги на українських землях у складі Московського царства та Російської імперії. На Московському (Ніконовському) церковному соборі 1666-1667 рр. вперше було прийнято рішення про необхідність вести метричний облік священниками церков [18]. Але тоді це рішення так і залишилося невиконаним. Вірогідно, це було пов'язано з тим, що собор не визначив правила ведення метрик про хрещення, шлюб та смерть.

На початку XVIII ст. знову до цього питання звернувся Петро I. 14 квітня 1702 р. він видав наказ *“О подаче в Патриарший Духовний приказ приходским священникам недельных ведомостей о родившихся и умерших”* [19]. Як і в рішеннях Московського церковного собору 1666-1667 рр., у даному документі не оприлюднювалася форма відомостей про народжених та померлих. Практично священники повинні були подавати лише статистичні дані про народжених та померлих в своїх приходах, які, вірогідно, робили на основі поіменних записів народжених та померлих. Ці записи й були попередниками метричних книг.

В 1722 р. в 29-му пункті *“Прибавления к “Духовному регламенту”* вже було конкретно вказано яку інформацію потрібно заносити в *“книги, которые обычене нарицаются метрики, то есть книги записные”*. Священникам наказувалося: *“...записывать прихода своего младенцев рождение и крещение, со означением года и дня, и с именованіем родителей и воспріемниковъ. Такожъ и которые младенцы, не получившие крещенія, померли, сь приписанием вины, коей ради младенець лишень святого крещенія. Да въ техъ же книгах записывать своего прихода лица, бракомъ сочетаваемья. Також и умирающие сь приписаниемъ по христіанской должности въ покаянїи преставилися и погребаемые; и аще кто не погребень, именно написать*

вину, чего ради не получил христіанского погребенія, со означеніем года и дня. А повсегодно объявляют таковыя книги въ приказъ архіерейской; а сколько родится и умреть, по всякіе четыре месяца рапортовать во архіерейскіе приказы, а изъ архіерейскихъ приказовъ о томъ уведомлять письменно въ Синодъ” [20].

В указі Синоду від 20 лютого 1724 р. пояснювалася необхідність запровадження метрик: “Святейший Синод, треба вѣдать о количестве всего Россійского Государства людей, рождающихся и в брачное супружество совокупляющихся и умирающих, о каковых, хотя по прежнему Его Величества указам вѣзде священникам книги имѣть и в должное правительство присилать повелено” [21].

У цьому ж указі уточнювалося особливості ведення метричних книг і вперше запроваджувався поділ їх на графи. Метричні книги мали складатися з трьох частин - про народжених, одружених і померлих. У першій частині необхідно було відзначати дату народження і хрещення, хто у кого народився, хто були “восприємниками” (хрещеними батьком і матір’ю). Крім того, вписувалися імена священників, які проводили обряд хрещення. У другій частині записувалися імена осіб, котрі уклали шлюб і поручителів (свідків), а також священників, які проводили вінчання. У третій частині зазначалися імена померлих, дата, вік і причина смерті, ким висповіданий, причащений і де похований [21].

У 1763 р. радник академічної канцелярії Тауберт отримав від історика А.Шлецера деякі зауваження з приводу ведення метричних книг. Той зробив про це “формальное представление”, і вже 11 лютого 1764 р. надійшло височайше затвердження двох зразкових таблиць, спроектованих А.Шлецером, для внесення в них відповідних статистичних даних. Зі свого боку, Сенат 10 лютого 1782 р. опублікував указ про подання йому щорічно зі всіх губернських правлінь відомостей про народжених, померлих і одружених [22, 80].

Систематичний збір і публікація цих даних у загальноросійському масштабі почалися на підставі указу Синоду від 29 березня 1796 р. “О присылке метрических экстрактов в Синод из всех епархий о рождающихся, браком сочетающихся и умерших” [22, 81]. Ці відомості повинні були доставлятися до Синоду щорічно. Саме з 60-80-х років XVIII ст. записи у відомостях церковного обліку про природний рух населення почали набувати стандартного характеру - вони містили відомості про кількість народжень, смертей і шлюбів по приходах. Особливо наголошувалися причина смерті і вік померлого, імена свідків при одруженнях і восприємників - при хрещеннях. Існувала також окрема графа для зазначення віросповідання.

7 лютого 1838 р. було прийнято новий указ Синоду “О введении метрических книг по новым формам”, який запроваджував нові “высочайше утверждённые” форми метричних книг для православного населення Росії. Нові метрики були складнішими, вимагали більш точної та визначеної фіксації фактів [23].

Таким чином, особливістю проведення метричної реформи на території Російської імперії є те, що її ініціатором була держава, вона й здійснювала контроль за її проведенням, видавши низку указів з питань ведення метричних книг.

Після приєднання Галичини до Австрії (1772 р.) уже в 1775 р. було розпочато реформу церковних метрик, яка тривала до 1788 р. Парафію Австрія розглядала як найнижчу, але дуже важливу ланку державного урядування влади, через яку влада доносила до широких народних мас свої розпорядження, а з парафії діставала від священників статистичні “вікази” для циркулярних органів, з яких черпали демографічні дані. Львівський губернатор у листі до єпископів від 10 липня 1775 р. вимагав від священників обов’язку докладно заповнювати метричні книги, “щоб метрики шлюбні,

хресні та померлих порядно велися, щоб у разі потреби - кожної хвили, коли заїде така потреба - можна було звернутися до них, а вони служили б підтвердженням правди". Водночас було введено друковані формуляри метрик. Актуальність заходу зумовлювалася тим, що в селянських родинах часто траплялися перекручення прізвищ, дехто свідомо змінював їх, а одружені жінки й далі залишалися на дівочих прізвищах. У зв'язку з цим Марія Терезія видала 3 лютого 1776 р. патент, який забороняв таку практику і вимагав, щоб *"кожен син чи дочка, зберігаючи своє звичке прізвище, називав себе батьківським прізвищем, за винятком замужніх жінок, яким належало перейти на прізвище чоловіка"*.

Від єпископів, консисторій одночасно вимагалось, щоб вони зобов'язали своїх парохів *"утримувати метричні книги в порядку, а в разі шлюбу записували правдиве прізвище нареченого й нареченої; це такою ж мірою стосувалося й хрещення та похорону"*. Проте засадничу реформу метричних книг упроваджено тільки 1784 р. Патентом цісаря Йосипа II з 20 березня 1784 р. зобов'язано парохів: *"завести три окремі реєстри, тобто - книгу шлюбів, книгу народжень і книгу померлих"*. Вимагалось також, щоб ці книги велися латиною, окремо для кожного села. У книгах народження й хрещення мали бути такі відомості: рік, місяць і день народження дитини, № дому, ім'я охрещеної дитини, стать, інформація - дитина шлюбна чи позашлюбна, ім'я та прізвище батьків, віросповідання їх, імена та прізвища хрещених батьків, їхній стан та рід заняття. У тому разі, коли дитина була позашлюбна, патент рекомендував не записувати *"ім'я батька до книги народжень, бо такі записи робили зі слів матері, інших відомостей, або здогадок чи припущень душпастиря, а тому вони могли бути неправдивими, що стосується права - то це не мало ніякого значення ні для матері, ні для дитини"*. Згідно з нормою патенту, ім'я батька можна було вписати тільки тоді, коли він сам до цього зголошувався [24].

Нові книги шлюбу, запроваджені 1784 р., мали такі графи: рік, місяць і день шлюбу, № дому, ім'я та прізвище нареченого, яку релігію визнає, вік і громадянський стан (неодружений, удівець). Для нареченої, крім того ще вписували ім'я, прізвище та станові дані про свідків. Метрики мали писати ті, хто давав шлюб, їх підписували свідки. У графі *"характеристика свідків"* зазначали їхній суспільний стан.

Книги померлих мали такі графи: рік, місяць і день смерті, № дому, ім'я та прізвище, яку релігію визнавав, стать, вік померлого, характер хвороби або причина смерті.

Ці формуляри метричних книг проіснували до Першої світової війни.

Таким чином, перші спроби метричної реєстрації людності на українських землях були ініційовані в XVII ст. Петром Могилою, Антонієм Вінницьким, Йосипом Шумлянським та Варлаамом Ясинським. Ці метричні реформи не поширювалися на всі українські землі і мали обмежений вплив.

Повсюдне запровадження метричних книг на українських землях у складі Російської імперії почалося лише з 1722 р. на підставі російського законодавства. Особливістю проведення цієї метричної реформи на є те, що її ініціатором була держава, вона й здійснювала контроль за її проведенням, видавши низку указів з питань ведення метричних книг.

Після поділів Речі Посполитої в кінці XVIII ст. і захоплення Західної України Австрією ведення метричних книг здійснювалося на основі австрійського законодавства. Мовою записів була латинська. Метричні книги греко-католицької церкви велися за правилами римсько-католицької церкви.

1. Перковський А.Л. Демографічне джерело для використання в нарисах з історії міст і сіл УРСР // Український історичний журнал. - 1965. - №6. - С.106-111.

2. Крикун Н.Г. Документальні джерела по демографії Правобережної України XVIII століття // Історико-географічні та історико-етнографічні проблеми української історії. Межвуз. сб. науч. трудов. - Днепропетровск, 1983. - С.81-88.
3. Ситий І. Метрична книга с.Редьківка як джерело з історії людної Чернігівського Подніпров'я XVIII ст. - Чернігів, 2004.
4. Любченко В.Б. Колекція подільських метричних книг XVIII ст. як джерело історико-краєзнавчих досліджень // Матеріали ІХ Подільської історико-краєзнавчої конференції. - Кам'янець-Подільський, 1995. - С.170.
5. Піддубняк О. Метрична книга с.Малої Мочулки як археографічне джерело до історії східноподільського села другої половини XVIII ст. // Генеалогічні записки Українського геральдичного товариства. - Вип.ІV. - Львів, 2004. - С.59-68.
6. Дашкевич Я. Вірменські метричні книги в Україні XVII-XVIII ст. // Генеалогічні записки Українського геральдичного товариства. - Вип.ІV. - Львів, 2004. - С.33.
7. Любченко В. До селянської генеалогії Поділля: можливості дослідження, джерела та їх інтерпретація // Українська генеалогія: теорія, методологія, історія та практика. М-ли І генеалогічних читань пам'яті В.Модзалевського. - К., 1996. - С.150-153; Кривошея В. Генеалогія українського козацтва: Нариси історії козацьких полків. - К., 2002. - С.55.
8. Черепанова С. Ім'янаречення в Україні: традиції діалогу культур // Людина: становлення і розвиток. Філософські пошуки. - Л.; О., 1997. - Вип.4; Чучка П.П. Прізвища закарпатських українців: Іст.-етимолог. Словник. - Львів, 2005.
9. Франко І. Йосиф Шумлянський - последний православний єпископ Львовский и его "Метрика" // Іван Франко. Твори. - К., 1956. - Т.ХІХ. - С.531-532.
10. Шурляков С.В. Генеалогічні матеріали в архівах України. Краткий обзор // Летопись историко-родословного общества в Москве. - Москва, 1994. - Вип.2(46). - С.97.
11. Скопляк І. Метричні книги в Галичині першої половини XVIII ст. // Знак. -1997. - Ч.14. - С.4-5.
12. Він же. "Метрика церковна" Антонія Винницького 1675 року та її поширення в Україні // Знак. - 2001. - Ч.24. - С.2-4.
13. Він же. Метрична реформа у Львівській єпархії 1680 року // Знак. - 2001. - Ч.25. - С.2-3.
14. Він же. Запровадження метричних книг у Київській православній митрополії у другій половині XVII століття // Генеалогічні записки Українського геральдичного товариства. - Вип.ІІ. - Біла Церква, 2001. - С.77-87.
15. Він же. "Заповіді" Київського собору 1691 року про метричний облік православних в Україні // Знак. - 2002. - Ч.28. - С.2-4.
16. Титов Ф.И. Русская Православная церковь в Польско-Литовском государстве в XVII-XVIII вв. - Т.ІІ. Киевская митрополия-епархия в XVII-XVIII вв. - К., 1905. - С.408.
17. Барвінський Б. Метрики в сільській практиці XVIII ст. // Записки НТШ. - Львів, 1903. - Т.56. - С.23.
18. Макарий (Булгаков). История Русской церкви (перезд. 1883 г.). - Москва, 1996. - Кн.7. - С.329.
19. ПСЗ-І. - Т.ІV. - №1908. - С.192.
20. ПСЗ-І. - Т.VI. - №4022. - С.707.
21. ПСЗ-І. - Т.VII. - №4480. - С.266.
22. Кабузан В. Народонаселение России в XVIII - первой половине XIX в. - М., 1963.
23. ПСЗ-2. - Т.13. - №10956.
24. Дольницький О. Літопис роду Дольницьких. Документи, матеріали, спогади: генеалогічне дослідження. - Львів, 2004. - С.19.
25. Брокгауз Ф.А., Ефрон И.А. Энциклопедический словарь. - Т.8. - СПб, 1892. - С.203.
26. Требник Митрополита Петра Могили: [У 2-х т.]. - Репринт. вид. - К., 1996. - Т.2. - С.425-428.

Лобко Н.В. Из истории введения метрических книг на украинских землях.
В статье рассматриваются и анализируются особенности введения метрических книг на украинских землях в XVII-XVIII ст.

Lobko N.V. From history of introduction of metric books on the Ukrainian earths.
In article features of introduction of metric books on the Ukrainian earths in XVII-XVIII cent are considered and analyzed.